

พัฒนาการของสุสานจีนโพ้นทะเล ในคาบสมุทรอินโดจีนและหมู่เกาะมลายู

ศุภณัฐ อรุโณประโยชน์¹

ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ar.supanut@gmail.com

วิภากร ธรรมวิมล²

ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Vipakorn.T@chula.ac.th

Received 2022-04-27; Revised 2022-05-31; Accepted 2022-06-13

บทคัดย่อ

สุสานจีนเป็นมรดกวัฒนธรรม และเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานและการสืบทอดประเพณี ตามคติความเชื่อ ค่านิยมของชาวจีนที่อพยพมาตั้งรกรากในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ บทความนี้มีจุดประสงค์ในการศึกษาการเกิดและพัฒนาการทางกายภาพและคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสุสานจีนของชาวจีนโพ้นทะเลในอดีต รวมถึงวิเคราะห์รูปแบบของสุสานจีนปัจจุบัน และแนวโน้มบทบาทของสุสานจีนในอนาคต โดยทำการสืบค้นและวิเคราะห์ข้อมูล ผลการศึกษาทำให้สามารถจำแนกสุสานจีนออกเป็น 3 ยุคจากลักษณะทางกายภาพและทางสังคม และพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการกำหนดลักษณะทางกายภาพและการปฏิบัติต่อสุสานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ได้แก่ การใช้สอย ปรัชญาค่านิยม และเศรษฐกิจสังคม นอกจากนี้การวิจัยยังชี้ให้เห็นว่า สุสานจีนในอนาคตมีแนวโน้มในการเปลี่ยนแปลงไป 4 แนวทาง คือ (1) ยังคงบทบาทหน้าที่เดิมเรื่องการเป็นที่เก็บรักษาร่างหรืออัฐิของผู้ล่วงลับ (2) เปลี่ยนแปลงทางกายภาพให้เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจสังคม (3) รองรับการใช้สอยใหม่ในการเป็นสวนสาธารณะ แหล่งเรียนรู้ และเป็นมรดกทางวัฒนธรรม หรือ (4) มีความเสี่ยงที่จะถูกรื้อถอน

คำสำคัญ : ภูมิทัศน์วัฒนธรรม มรดกทางวัฒนธรรม สุสานจีน จีนโพ้นทะเล

¹ นิสิตหลักสูตรภูมิสถาปัตยกรรมมหาบัณฑิต ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² อาจารย์ ดร. ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Development of Chinese Cemeteries in Indochinese Peninsula and the Malay Archipelago

*Supanut Arunoprayote*³

*Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University
ar.supanut@gmail.com*

*Vipakorn Thumwimol*⁴

*Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University
Vipakorn.T@chula.ac.th*

Abstract

Chinese cemeteries, defined as a cultural heritage and a cultural landscape, represent human settlement and patrimony of traditions and beliefs of the immigrant Chinese in Southeast Asia. This article presents the studies of overseas Chinese cemeteries from the past to the present in physical forms and related beliefs, their developments, including an analysis of current cemeteries and their roles in the future. Results from collection and analysis, the cemeteries were classified into three periods according to their characteristics and other social aspects. Elements affecting the physical form of both historic and modern cemeteries and their treatments are usages, values or beliefs, and socio-economic factors. The results also indicate the future trends of cemeteries are as follows: first, retain the original role of preserving the human remains; second, adjust physical changes to suit the socio-economic conditions; third, support new functions as a park, a learning resources, and cultural heritage; otherwise, they are at risk of being demolished.

Keywords: cultural landscape, cultural heritage, Chinese cemetery, Overseas Chinese

³ Graduate student, Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.

⁴ Lecturer, Ph.D., Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.

บทนำ

ที่มาและจุดประสงค์ของงานวิจัย

คนจีนให้ความสำคัญกับระบบพิธีฝังศพมาตั้งแต่บรรพกาล ชาวจีนที่อพยพย้ายถิ่นมาตั้งรกรากใหม่ แม้ห่างไกลจากภูมิลำเนาบ้านเกิด แต่ก็ยังจัดสร้างสุสานเฉพาะของกลุ่มตน เลือกสรรค้ำที่ตั้ง หลุมฝังศพ บ้ายจาริก และเครื่องตกแต่งตามแบบแผนประเพณี เมื่อจัดสร้างไว้แล้วยังมีกิจกรรมการเคารพสุสานเป็นวัตรปฏิบัติ ที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งอย่างสม่ำเสมอ หลุมฝังศพของชาวจีนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นประจักษ์พยานสำคัญแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานและการสืบทอดประเพณีความเชื่อของชาวจีนโพ้นทะเล จึงกล่าวได้ว่าสุสานของชาวจีนโพ้นทะเลเป็นมรดกทางวัฒนธรรม และเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape) ที่ได้รับการออกแบบสร้างสรรค์อย่างตั้งใจ ตามหลักนิยามขององค์การยูเนสโก (UNESCO, 2003) ที่ประกอบด้วยมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเชิงกายภาพ (tangible aspects) และมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม (intangible aspects)

ปัจจุบัน สุสานจีนในยุคเก่ายังคงหลงเหลืออยู่ บางแห่งขาดการดูแลหรือกำลังจะถูกโยกย้าย บางแห่งถูกเปลี่ยนเป็นสวนสาธารณะ ในขณะที่สุสานจีนดั้งเดิมถูกจัดสรรเป็นอสังหาริมทรัพย์ทำกำไร จึงชวนให้คิดว่าในขณะที่ความจำเป็นในการตั้งสุสานตามคตินิยมยังคงมีอยู่ แต่สภาพของสุสานอาจมีแนวโน้มที่จะเป็นไปตามปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ที่จะวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสุสานจีนโพ้นทะเลด้วยกรอบแนวคิดด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มองการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบของสุสาน ทั้งทางกายภาพและด้านคตินิยมความเชื่อ โดยมีคำถามในการวิจัย 2 ข้อ คือ (1) สุสานจีนในแต่ละยุคสมัยมีลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างหรือไม่และมีความสอดคล้องกับแนวคิดทางวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัยอย่างไร และ (2) บทบาทของสุสานจีนในยุคสมัยปัจจุบันและอนาคตจะมีแนวโน้มเป็นอย่างไร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ กำหนดกรอบพื้นที่ศึกษาในกลุ่มประเทศคาบสมุทรมอินโดจีนและหมู่เกาะมลายู ซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางสายไหมทางทะเล (Maritime Silk Road) อันเป็นเส้นทางการค้าโบราณของจีนในอดีต ในส่วนที่อยู่ระหว่างสองมหาสมุทร คือ มหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้ของฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก ครอบคลุมเมืองสำคัญในไทย มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ดำเนินการศึกษาทำโดยอาศัยข้อมูลด้านเอกสาร (documentary research) ผ่านการสืบค้นจาก (1) หนังสือและบทความวิชาการ (2) แผนที่เก่า ภาพถ่าย และภาพถ่ายของสุสาน และ (3) กรณีตัวอย่างของสุสานจีนโพ้นทะเลในเมืองท่าที่มีชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก โดยมีเกณฑ์การเลือกกรณีตัวอย่างคือเป็นพื้นที่ฝังศพของชาวจีนโพ้นทะเลที่ยังคงมีกายภาพเดิมหลงเหลือเป็นประจักษ์จนถึงปัจจุบัน มีความสำคัญหรือมีความโดดเด่นในเชิงของขนาด ประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ ศาสนา และความเชื่อ ทั้งนี้ ยังต้องมีรายละเอียดทางประวัติศาสตร์โบราณคดีเพียงพอที่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้

เพื่อทำการศึกษาดังกล่าวผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดทางวัฒนธรรมทางวัฒนธรรมประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งถือว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นร่องรอยและหลักฐานการเปลี่ยนแปลงพื้นแผ่นดินโดยมนุษย์ จากกิจกรรมตามวิถีชีวิตของชุมชนหรือชาติพันธุ์นั้น ซึ่งแสดงออกในลักษณะรูปธรรมและนามธรรม อันได้เรียนรู้และถ่ายทอดส่งสมกันมายาวนาน เป็นพัฒนาการตั้งแต่บรรพบุรุษสู่รุ่นลูก รุ่นหลาน (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549, น.16) เพื่อสนับสนุนแนวคิดดังกล่าวผู้วิจัยจึงทำการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของมรดกวัฒนธรรมสองประการคือ องค์ประกอบที่เป็นรูปธรรม (tangible element) คือ ลักษณะทางกายภาพของสุสาน และองค์ประกอบที่เป็นนามธรรม (intangible element) คือ แนวคิด คตินิยมเชื่อ ที่สะท้อนลงมาสู่งานภูมิทัศน์สุสานจีนในแต่ละยุค

สมัย โดยทำการศึกษารูปแบบเชิงกายภาพด้าน (1) ที่ตั้ง (2) การวางผังบริเวณ และ (3) ลักษณะหลุมฝังศพ และองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ และทำการศึกษามรดกเชิงนามธรรมด้าน (1) แนวคิดคตินิยม และ (2) กิจกรรมการใช้งานสุสาน โดยพิจารณาปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจของแต่ละยุคสมัยร่วมไปด้วย

นิยามคำศัพท์

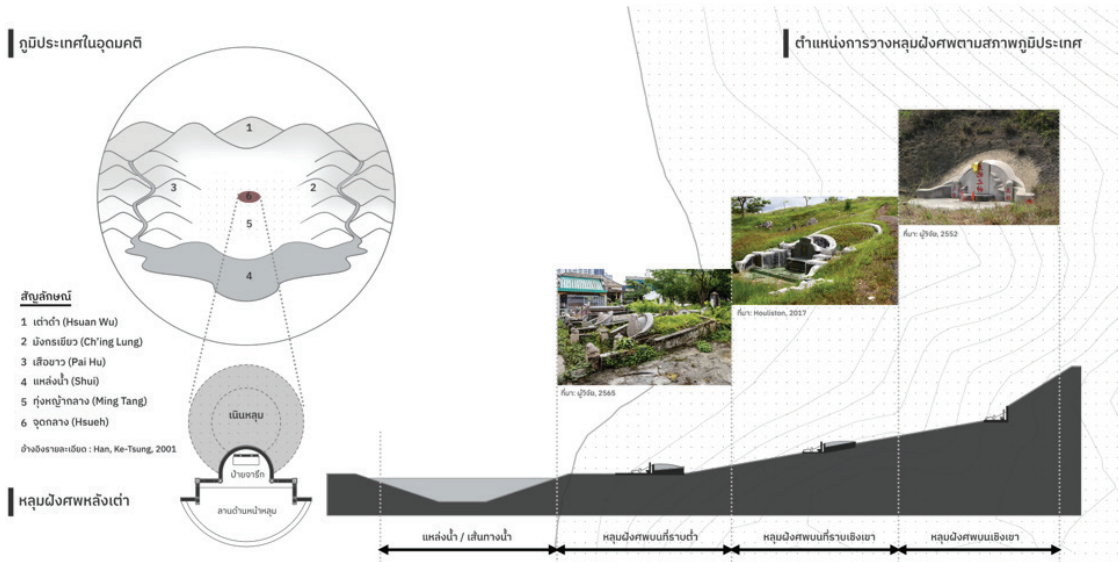
จีนโพ้นทะเล (Oversea Chinese, Chinese diaspora) หมายถึงชาวจีนที่เดินทางไปยังดินแดนอื่นที่ไม่ใช่ภายในสาธารณรัฐประชาชนจีน (รวมถึงฮ่องกง มาเก๊า) หรือสาธารณรัฐจีน (ไต้หวัน) เพื่อพำนักอาศัยเป็นการชั่วคราวหรือถาวร รวมถึงลูกหลานจากชาวจีนโพ้นที่ที่เกิดและเติบโตในดินแดนดังกล่าว (Poston & Wong, 2016)

หลุมฝังศพ (tomb) ในภาษาจีนเรียกว่า เฝินมู่ (坟墓) หรืออาจเรียกสั้น ๆ ว่า มู่ เป็นการเรียกองค์ประกอบของการฝังศพชาวจีน ประกอบด้วย (1) ป้ายจารึก

(headstone, tombstone) (2) โครงสร้างประดับตกแต่ง (เช่น แขนของหลุม ลานด้านหน้าหลุม ป้ายเจ้าที่) และ (3) เนินดินหลุมฝังศพ

คติความเชื่อที่เกี่ยวกับสุสานจีน

ฮวงจุ้ย หรือ ฮวงซุ้ย ในภาษาจีนเรียกว่า เฟิงซุย (風水) เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการเลือกที่ตั้งชัยภูมิที่เหมาะสมต่อการที่อยู่คนเป็นหรือคนตาย ในบทความฉบับนี้ อิงศาสตร์ทางลักษณะ (Form School) ในการวิเคราะห์ เนื่องจากเป็นศาสตร์ที่มองกายภาพเป็นตัวตั้ง (สินศักดิ์ วิศิษฐ์สกุล, 2554 อ้างถึงใน ศศิภา พูลบุลย์, 2556) มีหลักการสองประการ คือ (1) การเลือกลักษณะทางภูมิประเทศที่ดี คือควรมีภูมิประเทศในลักษณะโอบล้อมในลักษณะเกือกม้า (Ω) ที่ด้านหลังต้องเป็นเทือกเขาสูงที่มั่นคงที่สุด ด้านข้างซ้ายขวาต้องมีเทือกเขาที่มีความสูงรองลงมา และด้านหน้าต้องเป็นแหล่งน้ำที่ไหลผ่านที่ห่างไกลในระดับหนึ่งเพื่อไม่เกิดปัญหาน้ำท่วมพื้นที่ (Han, 2001) และ (2) การแยกที่อยู่คนของตายจากที่

ภาพที่ 1 ชัยภูมิของการวางหลุมฝังศพตามหลักฮวงจุ้ย
ที่มา: ผู้วิจัย, 2565 รูปภาพประกอบ : marchoulston, 2017

ของคนเป็น เพื่อไม่ให้กิจกรรมของตายเป็นไปרבกว
 กิจการที่เกี่ยวข้องกับคนเป็น และที่อยู่คนตายต้อง
 ไม่รบกวนวนวิถีชีวิตของคนเป็น ด้วยเหตุนี้การสร้างสุสาน
 จึงควรต้องอยู่ห่างจากชุมชนออกไปมากที่สุด (เกรียงไกร
 บุญธกานนท์, 2531)

นอกจากการอ้างอิงลักษณะทางภูมิศาสตร์แล้ว การสร้าง
 หลุมฝังศพของชาวจีนยังมีความพยายามจำลอง
 ภูมิประเทศในอุดมคติเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดฮวงจุ้ย
 ที่เรียกว่า หลุมฝังศพหลังเต่า (turtleback tomb) หรือ
 กุ้ยเซอเม่ (龟壳墓) โดยมีการก่อเนินดินหลุมฝังศพให้
 มีลักษณะคล้ายหลังเต่าที่สะท้อนเทือกเขาสูงที่มั่นคงและ
 โครงสร้างประดับตกแต่งรอบหลุมทำหน้าที่โอบล้อมใน
 ลักษณะผังเกือกม้า (Ω) (Groot, 1897) (ภาพที่ 1)

นอกจากนี้ ศาสนาและลัทธิต่าง ๆ ของจีนยังมีแนวความคิด
 เฉพาะเกี่ยวกับการฝังศพ เช่น ลัทธิขงจื้อ เน้นแนวคิด
 ความกตัญญูต่เวทื่อผู้อาวุโส หรือผู้มีพระคุณ ดังนั้น
 การฝังศพจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อการกราบไหว้แสดง
 ความกตัญญูต่อญาติบรรพบุรุษที่เสียชีวิตไป (Dian,
 2004) ลัทธิเต๋า เน้นแนวคิดเรื่องวิญญาณนิยม ทั้งความเชื่อ
 ภูตผีปีศาจ เทพหรือเทวดา และปรากฏการณ์เหนือ
 ธรรมชาติ (ศุภกาญจน์ สุจริต, 2559) ที่เกี่ยวข้องโดยตรง
 กับสุสาน เช่น เทพแปะกง (伯公) ต่จูเอี้ย (地主爺)
 ขณะที่พุทธศาสนานิกายมหายานแบบจีน เน้นแนวคิด
 การเวียนว่ายตายเกิด หรือวัฏสงสาร สะท้อนผ่านแนวคิด
 พิธีกรรมงเด็ก หรือการทำบุญให้กับผู้เสียชีวิตก่อนที่จะ
 ไปสู่การฝัง

แนวความคิดความเชื่อดังกล่าวทำให้ชาวจีนมีพันธะสัญญา
 ด้านกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสุสานอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง
 นอกเหนือจากการกราบไหว้บูชาบรรพบุรุษแล้ว ยังเป็น
 การปิดกวาดและทำความสะอาดป้ายหลุมฝังศพ หรือที่
 เรียกว่า “เส่ามู่” (扫墓) กิจกรรมดังกล่าวสามารถเกิด
 ขึ้นได้ 2 โอกาส คือ ในช่วงเทศกาลเซ็งเม้ง (清明节)
 ในช่วงเดือนเมษายนซึ่งตรงกับฤดูใบไม้ผลิของจีน และใน
 ช่วงเทศกาลไหว้ขนมบัวลอยหรือเทศกาลต้งโจย (冬至)
 ในช่วงเดือนธันวาคมซึ่งตรงกับฤดูหนาวของจีน

พัฒนาการของสุสานจีน ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

แม้จะพบหลักฐานการมาถึงของเรือเดินสมุทรของเจิ้งเหอ
 จากจีนมายังทะเลจีนใต้ และมหาสมุทรอินเดียตั้งแต่สมัย
 ราชวงศ์หมิง ระหว่าง ค.ศ. 1405-1433 (ปรีวัฒน์ จันทร,
 2548) แต่หลักฐานเก่าแก่ที่สุดที่สามารถใช้ยืนยันได้ว่า
 มีการฝังศพชาวจีนอพยพในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ คือป้าย
 จารึกของผู้เสียชีวิต ค.ศ. 1592 ซึ่งค้นพบที่ตำบลตันหยง
 ลูโละ ในจังหวัดปัตตานี (นที ศรีตานี, 2534) แม้มีได้เหลือ
 ร่องรอยหลุมฝังศพดังกล่าวแล้ว แต่ป้ายจารึกนั้นเป็น
 หลักฐานให้อนุมานได้ว่าเป็นจุดตั้งต้นหนึ่งของการสร้าง
 สุสานจีนของชาวจีนโพ้นทะเลในภูมิภาคนี้ และหาก
 พิจารณาถึงสภาพทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ
 ของกลุ่มชาวจีนโพ้นทะเลที่เปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ
 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ตามลำดับเวลา ร่วมกับการคงอยู่หรือ
 เปลี่ยนแปลงทางองค์ประกอบทางกายภาพของสุสาน
 ผู้วิจัยจึงนำเสนอพัฒนาการของสุสานจีนโพ้นทะเล
 ในภูมิภาคนี้เป็น 3 ยุคสมัย คือ ช่วงแรก: แหล่งฝังศพ
 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 – ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19) ช่วง
 ที่สอง: สุสานสาธารณะยุคแรก (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19
 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20) และช่วงที่สาม: สุสาน
 สาธารณะสมัยใหม่ (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ถึงปัจจุบัน)

ช่วงแรก : แหล่งฝังศพ (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19)

ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่กลุ่มชาวจีนโพ้นทะเลเดินทาง
 ด้วยเรือสำเภาในเส้นทางสายไหมทางทะเลเพื่อเข้ามา
 ทำการค้าขาย บางส่วนเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้าง และ
 ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยเป็นการถาวรจนเกิดเป็นชุมชนจีน
 ตามเมืองท่าสำคัญต่าง ๆ ที่มีอาณาเขตติดต่อกับ
 ทะเลจีนใต้ อ่าวไทย แหลมมลายู และต่อเนื่องมายังกลุ่ม
 เกาะมลายู เป็นเหตุให้มีการจัดสรรพื้นที่สำหรับฝังศพ
 ชาวจีนขึ้นในระยะแรกเรียกว่า แหล่งฝังศพ (gravesite)
 หากอยู่ในดินแดนภายใต้อำณัติของกลุ่มอาณานิคม เช่น

อินโดนีเซีย มาเลเซีย สิงคโปร์ และฟิลิปปินส์ มักจะถูกก่อตั้งและดูแลโดยกัปตันจีน (Kapitan Cina) ที่เจ้าอาณานิคมแต่งตั้งขึ้นให้ดูแลชาวจีนโพ้นทะเล เช่น บุกิตไซนา เมืองมะละกา ที่ก่อตั้งโดยกัปตันลีเหว่ยซิง (Lee Wei King) (Cheng Hoon Teng Temple, [n.d.]

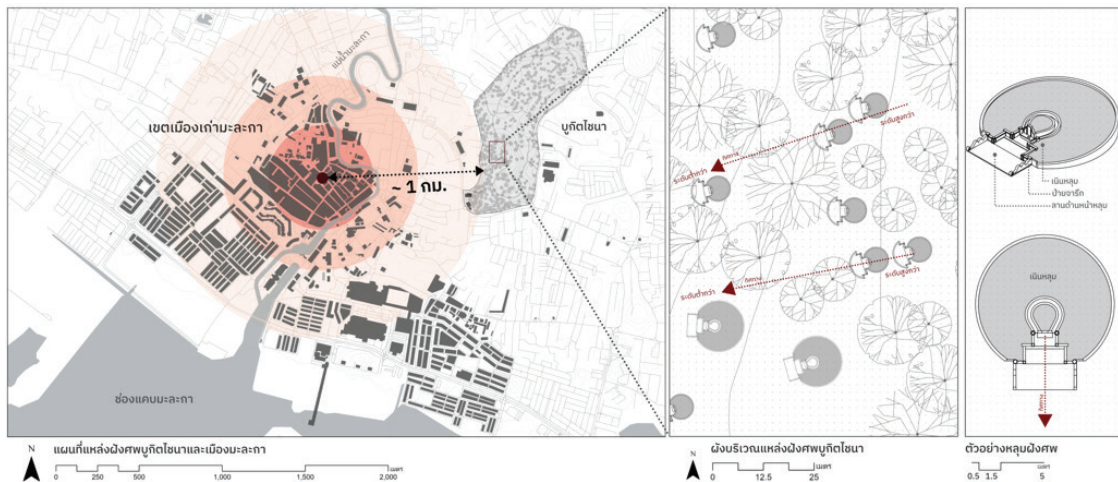
ลักษณะทางกายภาพ

ตำแหน่งที่ตั้งของแหล่งฝังศพถูกกำหนดด้วยภูมิประเทศในที่ราบลุ่มหรือบนที่ราบเชิงเขา และตั้งอยู่นอกเมืองโดยมีระยะห่างจากศูนย์กลางชุมชนในระดับหนึ่งเพื่อให้เข้าถึงได้สะดวก จากการศึกษาแผนที่โบราณสามารถระบุปีและตำแหน่งที่ตั้งระหว่างสุสานกับชุมชนได้ดังตัวอย่าง เช่น ใน ค.ศ. 1750 แหล่งฝังศพบุกิตไซนา (Bukit Cina) ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบเชิงเขาติดกับเมืองมะละกา ห่างจากชุมชนประมาณ 1 กิโลเมตร (Wong Tze Ken, 2016) ใน ค.ศ. 1625 แหล่งฝังศพมังกาตัว (Mangga Dua) กรุงจาการ์ตา ตั้งบนที่ราบลุ่ม ห่างจากชุมชนประมาณ 1.5 -2 กิโลเมตร (Raksaperdana & Kurniawan, 2021) ค.ศ. 1912 แหล่งฝังศพจันทบูร ตั้งในบริเวณลานตระพักลำน้ำ ในจังหวัดจันทบุรี (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2562) ห่างจากชุมชนเมืองประมาณ 0.8-1 กิโลเมตร

ในด้านการวางผังบริเวณ และลักษณะหลุมฝังศพและองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ เนื่องจากบนพื้นที่ตั้งปัจจุบันของแหล่งฝังศพโบราณเหล่านี้ไม่ปรากฏหลักฐานทางกายภาพในอดีตที่แน่ชัด จึงทำการสืบค้นจากภาพถ่ายเก่า ภาพเขียนเก่า และรูปลักษณะที่ยังคงหลงเหลือในปัจจุบัน ทำให้พบว่าทั้งแหล่งฝังศพบุกิตไซนา มังกาตัว และจันทบูร ต่างเป็นหลุมฝังศพที่ประกอบด้วยองค์ประกอบที่จัดสร้างตามธรรมเนียมเดิมของชาวจีน คือ การก่อเนินดิน หรือเนินก่ออิฐก่อถือปูนในหลุมฝังศพ ป้ายจารึกที่หันหน้าไปสู่วิศุทิศที่มีระดับต่ำกว่า และโครงสร้างประดับตกแต่งในรูปทรงเกือกม้า โดยส่วนประดับนี้จะมีรูปแบบลวดลายแตกต่างกันออกไปตามอิทธิพลของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของแต่ละถิ่น

แนวคิดและกิจกรรม

จากแนวคิดของฮวงจุ้ยสะท้อนสู่การเลือกชัยภูมิที่เป็นที่ราบเชิงเขาและการแยกที่อยู่คนเป็นออกจากคนตาย ถึงแม้ในบางแห่งจะมีข้อจำกัดทางด้านภูมิประเทศทำให้ไม่สามารถเลือกที่ตั้งได้ตรงตามแนวคิดเชิงอุดมคติได้ทั้งหมด ในส่วนหลุมฝังศพพบว่าใช้รูปแบบหลังเต่าตามธรรมเนียม สอดคล้องไปกับการจำลองภูมิประเทศในรูปแบบ

ภาพที่ 2 วิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพของแหล่งฝังศพบุกิตไซนา เมืองมะละกา (ดัดแปลงจาก: Geofabrik และ Esri, 2022)

โอมล้อมตามอุดมคติ นอกจากนี้ป้ายจารึกเป็นสิ่งที่แสดงถึงอัตลักษณ์บุคคล ซึ่งเห็นถึงความต้องการจัดการศพเพื่อให้สอดคล้องกับธรรมเนียมและหลักปฏิบัติเดิมของชาวจีนโพ้นทะเลในการเคารพบูชาบรรพบุรุษที่เสียชีวิตไป

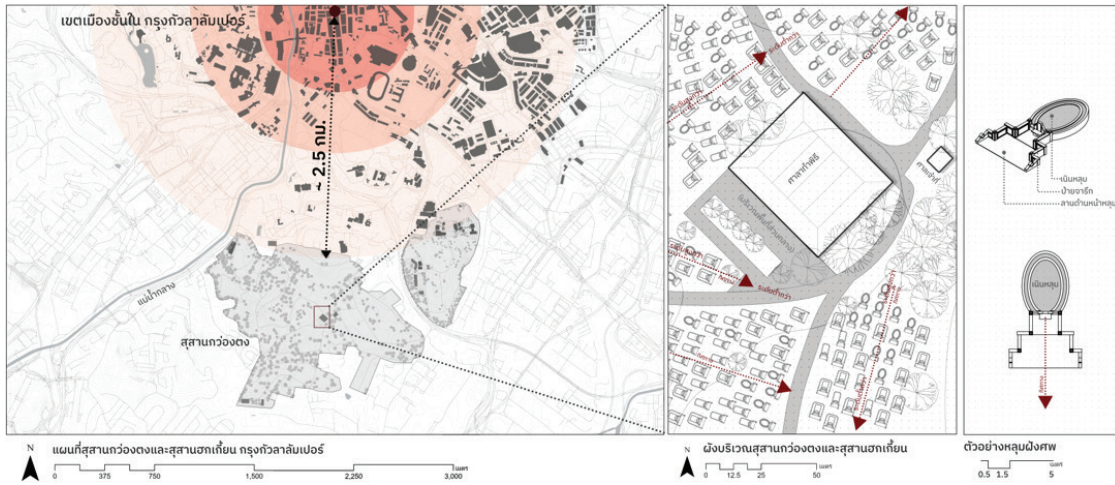
ช่วงที่สอง : สุสานสาธารณะยุคแรก (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษ ที่ 20)

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นช่วงเวลาประเทศจีนอยู่ในสภาวะที่มีปัญหาหลายด้าน ทั้งปัจจัยด้านสงคราม ปัจจัยลัทธิการล่าอาณานิคม รวมถึงปัจจัยด้านผลผลิตทางเกษตรกรรมที่ไม่เพียงพอต่อความต้องการ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, 2546 อ้างถึงใน ประสิทธิ์ เงินชัย, 2557) นอกจากนี้การเดินทางด้วยเรือกลไฟแบบฝรั่งที่มาแทนที่เรือสำเภา ทำให้การเดินทางมีความสะดวกและปลอดภัย เป็นเหตุผลสำคัญที่เกิดการไหลบ่าของแรงงานชาวจีนที่มีฐานะยากจนไปยังดินแดนต่าง ๆ เพิ่มขึ้น (เปรมมา สัตยายุคพิพงศ์, 2546, น.9) ชาวจีนโพ้นทะเลจึงรวมตัวกันในรูปแบบกลุ่มองค์กร เช่น สมาคมหรือมูลนิธิชาวจีน มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อช่วยเหลือทางสวัสดิการต่าง ๆ แก่ชาวจีนโพ้นทะเลให้มีที่อยู่อาศัย ที่ทำงาน และที่ฝังศพในกรณีที่ไม่สามารถกลับภูมิลำเนาเดิมได้ จึงมีการก่อตั้งสุสานสาธารณะเป็นที่ส่วนกลางสำหรับการจัดการศพโดยมิได้หวังผลกำไร (ปรารธนา โกเมน, 2533) ในขณะที่แหล่งฝังศพเดิมภายใต้ระบบกบตันจีน ได้ค่อย ๆ เปลี่ยนมือผู้ดูแลรักษาใหม่เนื่องจากระบบกบตันได้ถูกยกเลิกโดยเจ้าอาณานิคม ไปสู่องค์กรที่มีคณะกรรมการหลายฝ่ายในการจัดการพื้นที่ ที่เรียกว่าระบบทรัสต์ (Trust) แบบอังกฤษ เช่น บุกิตไซนา ที่เปลี่ยนสถานะเป็นสุสานสาธารณะภายใต้การดูแลของคณะกรรมการทรัสต์ วัดเจิ้งฮุนเทง ใน ค.ศ. 1824 (Cheng Hoon Teng Temple, [n.d.]) สุสานสาธารณะยุคแรก ในภาษาจีนนิยมใช้คำว่า อี้ซาน (义山) (Loo, 2013) อี้ตี้ (义地) หรือ อี้เยวี่ยน (义苑) ทั้งสามคำต่างมีความหมายถึงสุสานที่มีกลุ่มองค์กรชาวจีนทำหน้าที่ในการจัดการและดูแลรักษาพื้นที่ (Wu & Wang, 1999)

ลักษณะทางกายภาพ

ในด้านที่ตั้ง สุสานสาธารณะมีแนวคิดเช่นเดียวกับแหล่งฝังศพทุกประการ ทั้งด้านภูมิประเทศ และการเข้าถึง เช่น สุสานบ้านพรุ จังหวัดสงขลา เป็นสุสานสาธารณะขนาดใหญ่ที่สุดในภาคใต้ ตั้งอยู่ห่างจากชุมชนเมืองหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ไปทางทิศใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร สุสานจีนมะนิลา ตั้งอยู่ห่างจากศูนย์กลางกรุงมะนิลาไปทางทิศเหนือ ประมาณ 4 กิโลเมตร สุสานกวางตุ้งและสุสานฮกเกี้ยน ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยตั้งห่างจากใจกลางกรุงกัวลาลัมเปอร์ ไปทางทิศใต้ประมาณ 2.5 กิโลเมตร สุสานแต้จิ๋ว เขตสาทร กรุงเทพมหานคร ตั้งอยู่บนที่ราบต่ำมีระยะห่างจากศูนย์กลางชุมชนทางทิศตะวันออกประมาณ 800 เมตร จากตัวอย่างดังกล่าวทำให้พบว่าเริ่มมีการตั้งสุสานในระยะห่างออกจากชุมชนมากขึ้นตามการตัดถนนสายหลักและการขยายชุมชนออกนอกเขตเมือง

สุสานสาธารณะยุคแรกถูกจำแนกลำดับการใช้ประโยชน์ที่ดินออกเป็น 3 ส่วน คือ (1) ส่วนบริการ (2) ส่วนพิธีกรรม ประกอบด้วยศาลเจ้าที่ และศาลาทำพิธี และ (3) ส่วนหลุมฝังศพ การวางระบบแปลงที่ดินสำหรับหลุมฝังศพประกอบด้วยทางสัญจรหลักส่วนกลางเพื่อใช้เชื่อมโยงไปยังหลุมฝังศพต่าง ๆ โดยอาจจะจะมีหรือไม่มีทางสัญจรรองในแต่ละขอยหลุมฝังศพ สามารถจำแนกลักษณะฝังได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 สุสานที่ไม่ได้มีการวางข้อกำหนดด้านขนาดหรือรูปแบบ จึงมีขนาดและรูปแบบที่หลากหลายไม่เป็นระบบเดียวกันทั้งหมด ส่วนใหญ่มักจะพบเห็นตามสุสานบริเวณที่ราบเชิงเขา เช่น สุสานกวางตุ้งและสุสานฮกเกี้ยน กรุงกัวลาลัมเปอร์ (ภาพที่ 3) สุสานบ้านพรุ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา และกลุ่มที่ 2 สุสานที่มีการวางข้อกำหนดด้านขนาดหรือรูปแบบ มีการวางหลุมฝังศพโดยใช้ระบบแปลงที่มีความชัดเจน จนมีความเฉพาะตัวในทิศทางเดียวกันทั้งสุสาน ส่วนใหญ่มักจะพบเห็นในสุสานที่ตั้งบนที่ราบ เช่น สุสานยี่เห่อฮ่วยก่วน (Ying Fo Fui Kun) ในสิงคโปร์ สุสานแต้จิ๋ว สุสานกวางตุ้ง ในกรุงเทพมหานคร สุสานจีนมะนิลา ในกรุงมะนิลา

ภาพที่ 3 วิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพของสุสานกว้างตงและสุสานฮกเกี้ยน กรุงเทพมหานคร (ดัดแปลงจาก : Geofabrik และ Esri, 2022)

แม้ว่าสุสานประเภทนี้กลุ่มหนึ่งได้มีการวางข้อกำหนดด้านขนาดหรือรูปแบบ แต่ก็มีลักษณะหลุมฝังศพและองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ที่เด่นชัด หลุมฝังศพยังคงหันทิศทางออกสู่มุมเปิดโล่ง โดยให้ส่วนเนินหลุมอยู่ในระดับสูงกว่าลานหน้าหลุม และมีขนาดหลากหลาย การประดับตกแต่งพบว่ามีกรรมผสมผสานหรือได้รับอิทธิพลทางศิลปะของกลุ่มชนเจ้าของพื้นที่เดิม บางครั้งผสมผสานกับศิลปะตะวันตกซึ่งกำลังเป็นที่นิยมของยุคสมัยอาณานิคม แสดงออกผ่านรูปแบบงานช่าง สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม เช่น สุสานของกลุ่มจีนบาบ๋า (Straits-born Chinese) หรือกลุ่มลูกหลานชาวจีนฮกเกี้ยนที่อยู่อาศัยในบริเวณคาบสมุทรมลายู มักมีการตกแต่งด้วยงานศิลปะแบบเปอร์เซียกันที่ผสมผสานระหว่างจีน มลายูและตะวันตก สุสานของกลุ่มจีนฟิลิปปินส์ (Filipino Chinese) เช่น สุสานจีนมะนิลา มีรูปแบบเป็นอาคารบรรจุศพ (mausoleum) แทนรูปแบบหลุมฝังศพตามประเพณี และมีการตกแต่งด้วยสถาปัตยกรรมจีน หรือตะวันตกซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากเจ้าอาณานิคมสเปนที่ปกครองฟิลิปปินส์ในช่วงเวลาดังกล่าว (Akpedonu, 2016) สำหรับสุสานที่มีการวางข้อกำหนดด้านขนาดหรือรูปแบบหลุมฝังศพส่วนใหญ่จะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ในเรื่องการหันทิศทาง ขนาด และการตกแต่ง ตามข้อกำหนดของ

หน่วยงานกลางที่กำกับดูแลพื้นที่ สุสานทั้ง 2 ประเภทนิยมปลูกไม้ยืนต้นในบริเวณพื้นที่ส่วนกลาง โดยอาจมีการปลูกแทรกบ้างในบริเวณพื้นที่หลุมฝังศพ แต่โดยภาพรวมจะเน้นความเปิดโล่งเป็นประการสำคัญ

แนวคิดและกิจกรรม

สุสานสาธารณะยุคแรกยังคงยึดมั่นตามแนวคิดเรื่องฮวงจุ้ยอย่างชัดเจน ทั้งการเลือกทำเลที่ตั้งที่เป็นที่ราบเชิงเขาหรือที่เนินสูงและการแยกที่อยู่คนเป็นออกจากคนตาย รวมถึงหลุมฝังศพหลังเต่าที่ยังคงมีลักษณะองค์รวมตามระเบียบประเพณี ถึงแม้จะมีการประดับตกแต่งแตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าการยึดมั่นต่อแนวคิดและความเชื่อของลัทธิขงจื้อและเต๋า ทำให้วิถีปฏิบัติเรื่องการเคารพกราบไหว้บูชาบรรพบุรุษยังไม่เสื่อมคลายไป ทั้งนี้ พบว่าสุสานสาธารณะยุคแรกมีการเก็บรักษาอัฐิผู้ตายไว้ในส่วนบรรจุอัฐิ ซึ่งได้รับอิทธิพลหรือปัจจัยแวดล้อมทางสังคม 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรก อิทธิพลทางพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ถือคติด้านการฃาปนกิจและอีกส่วนหนึ่ง เรื่องข้อจำกัดด้านที่ดินทำให้มีพื้นที่ฝังไม่เพียงพอต่อความต้องการ จึงจำเป็นต้องใช้วิธีการฝัง

ชั่วคราวแล้วขุดขึ้นมาเพื่อทำการถมปากกึ่ง ซึ่งถือเป็นรูปแบบที่ไม่เคยพบในจีนแผ่นดินใหญ่มาก่อน (มิทิสัน, ลิวส์, 2506, น.309-311 อ้างถึงใน พรารธนา โกเมน, 2533, น.74) ถึงแม้รูปแบบจะเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่เป็นไปเพื่อให้บรรลุตามจุดประสงค์ของการเก็บส่วนของร่างผู้ล่วงลับไว้ทำการเคารพบูชาตามแนวคิดเดิม

ช่วงที่สาม : สุสานสาธารณะสมัยใหม่ (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ถึงปัจจุบัน)

ภายหลังจีนแผ่นดินใหญ่เข้าสู่สังคมคอมมิวนิสต์ใน ค.ศ. 1949 ทำให้การอพยพย้ายถิ่นลดลงมาก ในขณะที่ชาวจีนโพ้นทะเลรุ่นเก่าส่วนใหญ่ได้ปรับตัวให้กลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของแต่ละชุมชนที่ไปตั้งรกราก และด้วยการสะสมทุนทรัพย์ที่เพิ่มมากขึ้นจากการประกอบอาชีพ ทำให้ชาวจีนโพ้นทะเลเล็งเห็นว่าสามารถซื้อที่ดินนอกเมืองให้เป็นแหล่งฝังร่างบรรพบุรุษที่ดีที่สุดตามแนวคิดดั้งเดิม นอกจากนี้ด้วยระบบโครงข่ายการสัญจรที่เข้าถึงเชื่อมโยงทุกพื้นที่เอื้อให้การเดินทางไกลเพื่อไปทำพิธีศพสะดวกสบายมากขึ้นกว่าในอดีต สุสานในยุคสมัยนี้สามารถจำแนกโดยพิจารณาจากหน่วยงานกลางที่ดูแลพื้นที่ออกได้เป็น 2 ประเภท คือ (1) สุสานที่มีองค์กรจีนสาธารณะหรือบุคคลทั่วไปเป็นเจ้าของ และ (2) สุสานที่มีบริษัทพัฒนาอสังหาริมทรัพย์เป็นเจ้าของในรูปแบบนิติบุคคล

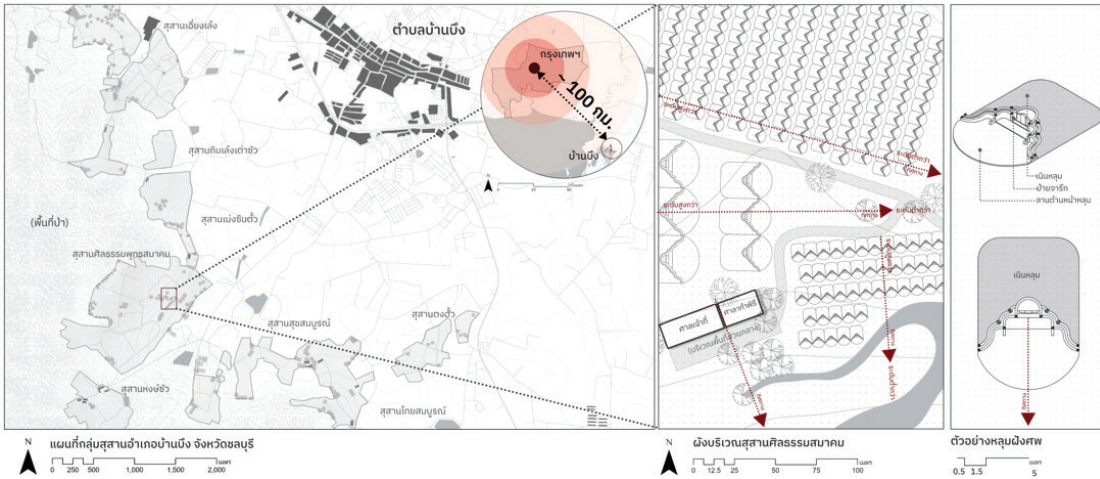
สำหรับลักษณะทางกายภาพ ข้อสังเกตสำคัญที่พบได้ทั้งสุสานสาธารณะสมัยใหม่ที่มีองค์กรชาวจีนโพ้นทะเลหรือบุคคลทั่วไปเป็นเจ้าของ และสุสานเกิดใหม่ในรูปแบบพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ คือการเลือกที่ตั้งถูกต้องตามฮวงจุ้ยมากที่สุด โดยเฉพาะการตั้งสุสานบริเวณที่ราบเชิงเขา รวมถึงการแยกสุสานให้ตั้งห่างออกจากชุมชนเมืองที่ไม่ต้องคำนึงถึงปัจจัยการเข้าถึงจากระยะทาง แต่ยังคงเลือกพื้นที่ที่ไปมาสะดวก เช่น ชาวจีนในกรุงเทพมหานครเลือกที่จะย้ายไปฝังที่สุสานจีนในอำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี เนื่องจากมีชัยภูมิเป็นที่ราบเชิงเขา และมีระยะทางประมาณ 100 กิโลเมตร ใช้เวลาการเดินทางด้วยรถยนต์ประมาณ 1-2 ชั่วโมง

ลักษณะทางกายภาพ

ตำแหน่งที่ตั้งสุสานสาธารณะสมัยใหม่ที่มีองค์กรจีนสาธารณะเป็นเจ้าของ เช่น สุสานเตลุกบาฮัง (Teluk Bahang) เมืองปีนัง มีระยะห่างจากตัวเมืองปีนังจอร์จทาวน์ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 23 กิโลเมตร สุสานจีนเบอราพิต (Berapit Chinese) ตั้งห่างจากตัวเมืองบัตเตอร์เวิร์ทไปทางทิศตะวันออกประมาณ 18 กิโลเมตร เช่นเดียวกับสุสานที่มีการจัดตั้งโดยบริษัทพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ เช่น เนอรวานาเมมโมเรียลพาร์คเซเมเนีย (Nirvana Memorial Park Semenyih) ห่างจากตัวกรุงกัวลาลัมเปอร์ ประเทศมาเลเซีย ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 45 กิโลเมตร มะนิลาเมมโมเรียลพาร์ค ซูกัต (Manila Memorial Park – Sucat) ห่างจากตัวเมืองเกซอนซิตีไปทางทิศใต้ประมาณ 30 กิโลเมตร ซานดีเอโกฮิลล์เมมโมเรียลพาร์ค (San Diego Hills Memorial Park) ห่างจากกรุงจาการ์ตา ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 60 กิโลเมตร จากตัวอย่างทำให้สังเกตพบว่าเมืองที่มีสภาพเป็นที่ราบจะเลือกทำเลในการตั้งสุสานที่มีระยะทางห่างไกลกว่าเมืองที่มีภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับภูเขา

สุสานสาธารณะสมัยใหม่มีการใช้ประโยชน์ที่ดิน 3 ส่วน คือ ส่วนบริการ ส่วนพิธีกรรม และส่วนหลุมฝังศพ และมีข้อกำหนดในการวางระบบแปลงที่ดินสำหรับหลุมฝังศพที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยมักจัดสรรพื้นที่ต่อหนึ่งแปลงให้มีพื้นที่รองรับกิจกรรมการเคารพหลุมฝังศพ ซึ่งใหญ่เพียงพอสำหรับทั้งครอบครัวในช่วงเทศกาล มีการวางแนวทางสัญจรหลักส่วนกลาง บางแห่งมีการจัดสรรทางสัญจรรองในแต่ละซอยย่อยเพื่อการเข้าถึงหลุมฝังศพ หรือใช้ลานด้านหน้าหลุมฝังศพเป็นทางส่วนกลางร่วม (ภาพที่ 4)

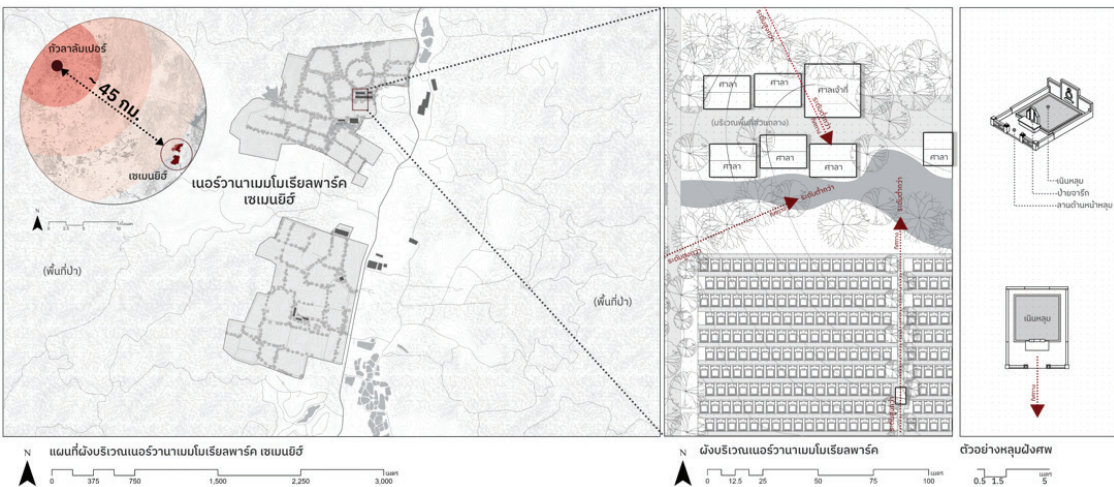
ในขณะที่สุสานที่มีการจัดตั้งโดยบริษัทพัฒนาอสังหาริมทรัพย์มีการวางแผนผังอย่างเป็นระบบ เนื่องจากผ่านกระบวนการออกแบบโดยนักออกแบบและผู้เชี่ยวชาญ ทำให้ได้ผังที่ตอบรับทั้งประโยชน์ใช้สอย และสุนทรียภาพ เน้นย้ำปรัชญาความเชื่อและรองรับพิธีการตามประเพณีอย่างเคร่งครัด การออกแบบให้ความสำคัญอย่างมากกับ

ภาพที่ 4 วิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพของกลุ่มสุสานสาธารณะสมัยใหม่ในอำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี (ดัดแปลงจาก : Geofabrik และ Esri, 2022)

ทางเข้าและลำดับการเข้าถึงคล้ายกับโครงการหมู่บ้านจัดสรรที่มีการตกแต่งภูมิประตูดและงานภูมิทัศน์ที่สวยงามก่อนเข้าสู่พื้นที่ส่วนกลางและหลุมฝังศพของแต่ละครอบครัว พื้นที่ส่วนกลางมักจะตั้งบริเวณใจกลางสุสานเพื่อเป็นพื้นที่หลักที่หลายครอบครัวใช้รวมตัวกัน ซึ่งประกอบด้วยศาลเจ้าที่ อาคารอเนกประสงค์ ที่จอดรถ

ร้านค้า สุสานประเภทนี้มักมีการปรับภูมิประเทศแต่งหน้าดิน เน้นรูปลักษณะของพื้นที่ลาดเชิงเขาให้ชัดเจน อีกทั้งยังขุดสระน้ำเพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีและช่วยในการรองรับน้ำจากที่ลาดให้ไหลลงอย่างเหมาะสม ไม่ท่วมผิวแปลงหลุมฝังศพ สำหรับแปลงหลุมฝังศพมักมีขนาดหลากหลายเพื่อตอบสนองความต้องการของลูกค้าหลา

ภาพที่ 5 วิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพของแอร์วานาเมโมเรียลพาร์คเซเมนียี เมืองเซเมนียี (ดัดแปลงจาก : Geofabrik และ Esri, 2022)

แต่ละแปลงถูกกำหนดให้มีการหันทิศทางเดียวกันในแต่ละโซนอย่างเป็นระเบียบ (ภาพที่ 5)

สุสานสาธารณะยุคใหม่ที่มีองค์กรจีนสาธารณะเป็นเจ้าของ โดยทั่วไปตั้งอยู่ในพื้นที่ชนบทและมีอาณาเขตกว้างขวางทำให้ไม่ค่อยให้ความสำคัญการวางแนวรั้วและมักไม่มีระยะถอยร่นจากถนน แต่อาจมีซุ้มประตูแบบจีนอย่างน้อย 1 จุดเพื่อหมายจุดทางเข้าออก เช่น สุสานบุกิตจูกรา (Bukit Jugra) กรุงกัวลาลัมเปอร์ สุสานเม็งหุย จังหวัดชลบุรี เรื่องที่ขงพันธุนิยมปลูกไม้ยืนต้นไว้ในพื้นที่ส่วนกลาง แต่มีจำนวนค่อนข้างน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับสุสานสาธารณะยุคแรก สุสานสาธารณะในยุคนี้ส่วนใหญ่ใช้องค์ประกอบหลุมฝังศพทั้งป้ายจารึกและโครงสร้างประดับตกแต่งที่สั่งทำโดยผู้รับเหมาหรือร้านที่มักกำหนดรูปแบบที่คล้ายคลึงกันในลักษณะที่ค่อนข้างสำเร็จรูปตามรูปแบบจีนประเพณี เมื่อจัดวางจึงเกิดเป็นรูปแบบซ้ำ ๆ

สำหรับสุสานที่มีการจัดตั้งโดยบริษัทพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ พยายามจัดแต่งภูมิทัศน์ให้ดูเรียบร้อยสะอาดตา เปิดโล่ง ผ่านการตัดแต่งและดูแลรักษาให้เป็นระเบียบตลอดทั้งปี องค์ประกอบสำคัญคือการใช้สนามหญ้า การปลูกไม้ยืนต้นตลอดพื้นที่ส่วนกลางและการขุดสระเก็บน้ำเพื่อสร้างความร่มรื่น องค์ประกอบเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้อิทธิพลมาจากสุสานทางฝั่งตะวันตกยุคใหม่ (Salmon, 2016) และเนื่องจากเป็นการจัดการแบบนิติบุคคลจึงมีการวางแนวรั้วหรือทำคันดินรอบโครงการเพื่อกำหนดระยะถอยร่นอย่างชัดเจน ในส่วนหลุมฝังศพมีการตกแต่งหลุมด้วยวัสดุและรูปสัญลักษณ์สมัยใหม่ ผ่านการออกแบบโดยสถาปนิกและซินแสอย่างละเอียดถี่ถ้วน การออกแบบยังคำนึงถึงอัตลักษณ์ของผู้เสียชีวิตและนำมาใช้สร้างสรรค์โครงสร้างประดับตกแต่งหลุมฝังศพ เช่น อนุสรณ์ของไป่กวง (Bai Guang) ใน เนอร์วานาเมมโมเรียลพาร์ค เซเมนยีฮ์ มีการตั้งประติมากรรมเปียโนหินแกะสลักด้านหลังป้ายจารึกเพื่อสะท้อนถึงอาชีพนักร้องที่มีชื่อเสียง ในระหว่างที่เธอยังมีชีวิตอยู่ ทำให้การเปลี่ยนแปลงด้านองค์ประกอบหลุมฝังศพกลับมาอีกรูปแบบหลากหลายไม่เหมือนสุสานสาธารณะยุคใหม่ทั่วไป

แนวคิดและกิจกรรม

สุสานสาธารณะสมัยใหม่ยังคงเคารพแนวคิดฮวงจุ้ย และหากสุสานจำเป็นต้องตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ภูมิประเทศไม่ครบสมบูรณ์ตามแนวคิดความเชื่อเดิม เช่น เป็นพื้นที่ที่ไม่มีแหล่งน้ำธรรมชาติไหลผ่าน จะมีการปรับแต่งพื้นที่ใหม่ซึ่งเห็นได้จากตัวอย่างการขุดสระเก็บน้ำเพื่อจำลองลักษณะ “หน้าเป็นน้ำหลังเป็นเนิน” เพื่อสร้างภูมิทัศน์ในอุดมคติ

สุสานที่มีการจัดตั้งโดยบริษัทพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ ใช้เงื่อนไขของคติความเชื่อเรื่องความกตัญญูต่อบรรพบุรุษในเรื่องการเลือกสถานที่หลังความตายที่ดีที่สุดให้แก่บรรพชนตามหลักฮวงจุ้ย และการประดับตกแต่งด้วยงานภูมิทัศน์ที่สวยงามหรูหรา อีกทั้งยังมีบริการบำรุงรักษาพื้นที่ตลอดทั้งปีที่ลูกหลานสามารถเข้าภายในพื้นที่ได้บ่อยเท่าที่ต้องการ ปัจจัยดังกล่าวเป็นการสร้างแรงจูงใจในการซื้อแปลงที่ดินภายในสุสาน อีกนัยหนึ่ง ความสามารถในการจ่ายค่าแปลงที่สูงขึ้นสะท้อนฐานะทางการเงินของลูกหลานชาวจีนโพ้นทะเลที่ประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้สุสานดังกล่าวยังสามารถรองรับชาวจีนที่มีเชื้อสายหรือศาสนาต่างกัน เช่น พุทธ คริสต์ และลัทธิแบบจีน ให้ฝังอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันได้ ต่างจากสุสานจีนในอดีตที่ชาวจีนโพ้นทะเลจะฝังตามสุสานของแต่ละกลุ่มเชื้อสาย

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของสุสานจีนในปัจจุบัน

แม้ว่าทุกวันนี้ความจำเป็นในการฝังศพตามธรรมเนียมแบบอดีตจะผ่อนคลายลง เนื่องจากความศรัทธาในพุทธศาสนา เรื่องของราคาที่ดินที่สูงขึ้น รวมถึงค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในการจัดงาน ทำให้ครอบครัวชาวจีนโพ้นทะเลบางส่วนหันมาจัดการศพด้วยการฃาปนกิจแทนการฝังที่มีค่าใช้จ่ายสูงกว่ามาก (นักสำรวจ สุภาทิพย์, บุญรอด บุญเกิด และ บุญเลิศ ยองเพชร, 2559) แต่ถึงกระนั้นการจัดสร้างสุสานตามข้อกำหนดด้านกายภาพบนพื้นฐานของฮวงจุ้ยยังคงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับอีกหลายครอบครัวที่ยัง

ยึดมั่นตามคติความเชื่อที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น จากการศึกษาพบว่าตัวแปรสำคัญที่มีผลต่อค่านิยมในการจัดการศพและจัดหาที่ฝังร่างในยุคปัจจุบัน คือปัจจัยแวดล้อมด้านสภาพสังคมเศรษฐกิจยุคใหม่ ซึ่งจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพกับสุสานจีนเก่า

สำหรับแหล่งฝังศพและสุสานสาธารณะในยุคแรกๆที่เดิมตั้งอยู่นอกศูนย์กลางชุมชน การขยายตัวของเมืองทำให้แหล่งฝังศพและสุสานสาธารณะเหล่านี้ถูกโอบล้อมด้วยบริบทเมืองจนกลายเป็นสุสานในเขตเมือง (urban cemetery) จึงเกิดการเปลี่ยนแปลง 3 ลักษณะ คือ

- 1. เก็บรักษาในสภาพเดิม** แหล่งฝังศพและสุสานสาธารณะที่ยังคงรูปแบบการฝังและองค์ประกอบของหลุมฝังศพเดิม ยังมีกิจกรรมของลูกหลานในการไหว้เคารพประจำทุกปี แต่พบปัญหาเรื่องความสามารถในการรองรับจำนวนร่างใหม่มีจำกัด ทำให้มักไม่มีการฝังศพเพิ่มเติม เช่น สุสานในกลุ่มสี่ลมกรุงเทพมหานคร สุสานยี่งอช่วยก่วน ในประเทศสิงคโปร์
- 2. รื้อถอน** เนื่องจากไม่สามารถขยายพื้นที่สำหรับฝังเพิ่มเติมได้ อีกทั้งลักษณะทางกายภาพที่มีมาอยู่เดิมได้ทรุดโทรมตามกาลเวลา หรืออาจเพราะหาญาติที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้ตายได้ยากแล้ว รวมถึงปัจจัยจากความต้องการของเจ้าของพื้นที่หรือหน่วยงานรัฐ จึงมีความเป็นไปได้ที่สุสานจีนเหล่านี้จะถูกรื้อถอนเพื่อนำพื้นที่ไปใช้ประโยชน์อื่นที่คุ้มค่ากับราคาที่ดิน เช่น แหล่งฝังศพบางกาดัว ที่ปัจจุบันเหลือเพียงหลุมฝังศพของกบิตัน ซูหมิงก่ง (Souw Beng Kong) บริเวณโดยรอบกลายเป็นย่านชุมชนเมืองที่หนาแน่นสูง สุสานปีซานถิง (Peck San Theng) ในสิงคโปร์ ถูกรื้อถอนทั้งหมดเพื่อพัฒนาเป็นย่านที่อยู่อาศัยใหม่เรียกว่า ปีซาน (Bisan)
- 3. ปรับเปลี่ยนเพิ่มรูปแบบการฝังใหม่** จากเหตุที่กล่าวมาแล้ว เมื่อต้องเพิ่มจำนวนผู้ล่วงลับ ด้วยข้อจำกัด

ด้านที่ดิน หรือข้อจำกัดทางฐานะรายได้ของลูกหลาน จึงเพิ่มส่วนบรรจุอัฐิ (columbarium) แนวตั้งภายในอาคารหรือกำแพงแทนการฝังร่างในหลุมฝังศพ เช่น สุสานกวางตงและสุสานฮกเกี้ยน ในกรุงกัวลาลัมเปอร์ สุสานจีนกวางตุ้งเมาท์เออร์สกิน (Mount Erskine) ในเมืองปีนัง

สำหรับสุสานสาธารณะสมัยใหม่ที่ดูแลโดยหน่วยงานส่วนกลางทั้ง 2 ประเภท ต่างตั้งอยู่บนพื้นที่ชนบทที่มีชุมชนอยู่อาศัยหนาแน่นน้อย หรือเป็นพื้นที่เกษตรกรรมในปัจจุบัน สุสานดังกล่าวจึงยังสามารถคงไว้ซึ่งกายภาพเดิมเหมือนแรกสร้าง หรืออาจถูกปรับปรุง หรือขยายพื้นที่เพื่อรองรับจำนวนผู้ตายที่เพิ่มขึ้น โดยสามารถทำได้ง่ายกว่าสุสานในเขตเมือง ด้วยเหตุนี้ทำให้สุสานสาธารณะสมัยใหม่ที่มีองค์กรเงินสาธารณะหรือบุคคลทั่วไปเป็นเจ้าของ จึงสามารถจำหน่ายแปลงที่ดินสำหรับหลุมฝังศพได้หลายขนาดและมักมีขนาดต่อ 1 แปลงที่ค่อนข้างใหญ่กว่าสุสานจีนรุ่นเก่า โดยอาจเป็นหลุมฝังศพเดี่ยวขนาดเล็ก หรือหลุมฝังศพเป็นกลุ่มครอบครัวขนาดใหญ่ นอกจากนี้ยังมีทางเลือกสำหรับลูกหลานที่มีข้อจำกัดด้านค่าใช้จ่ายโดยทำเป็นส่วนบรรจุอัฐิตามแกนตั้งภายในอาคารหรือกำแพง

ในขณะที่สุสานที่มีบริษัทพัฒนาอสังหาริมทรัพย์เป็นเจ้าของในรูปแบบนิติบุคคล เป็นการตีค่าสุสานในรูปของอสังหาริมทรัพย์ประเภทหนึ่งที่มีมูลค่าราคาอย่างน้อยสอดคล้องไปกับที่ตั้งโครงการ พื้นที่ส่วนกลาง รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้ง ขนาด และการตกแต่งองค์ประกอบของหลุมฝังศพ ดังนั้นด้วยลักษณะทางกายภาพของสุสานนอกจากจะสอดคล้องไปกับความต้องการด้านการใช้สอยทั้งยามปกติและช่วงเทศกาล ความหรูหราสวยงามจากองค์รวมของโครงการตลอดจนหลุมศพ ยังเป็นเครื่องแสดงฐานะความร่ำรวยของครอบครัวและสอดคล้องกับคติความเชื่อในอุดมคติเดิมทั้งในด้านฮวงจุ้ยและความกตัญญูด้วยเหตุนี้สุสานรูปแบบนี้จึงให้ความสำคัญในเรื่องการวางผังและสุนทรียภาพทางกายภาพเพื่อให้สามารถแข่งขันในทางตลาดมากขึ้น

บทบาทของสุสานจีนในอนาคต

จากการศึกษารูปแบบการใช้งานสมัยใหม่ของสุสานจีนในภูมิภาคนี้ พบแนวโน้มของแนวคิดต่อสุสานในเชิงการใช้สอยสาธารณะมากขึ้น สามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสุสานจีนเก่าได้ 3 รูปแบบ ได้แก่

1. **สุสานจีนเป็นพื้นที่สวนสาธารณะของคนเมือง** : บทบาทใหม่ของสุสานในการเป็นสวนสาธารณะ เกิดจากความต้องการใช้สอยที่สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน ที่เล็งเห็นว่าพื้นที่สุสานมีศักยภาพในการเป็นที่เปิดโล่งหรือเป็นพื้นที่สีเขียวที่สำคัญของเมือง ประกอบกับการผ่อนคลายทางความคิดในการแยกที่อยู่ของคนตายออกจากคนเป็น โดยอนุญาตให้คนทั่วไปเข้ามาใช้งานสุสานในเชิงนันทนาการ ไม่จำกัดการใช้งานแต่เพียงเพื่อการฝังศพและกิจกรรมเกี่ยวกับความตายเพียงอย่างเดียวเหมือนในอดีต เช่น บุกิตโชเนา สุสานบุกิตบราวน์ ที่เปิดพื้นที่ให้บุคคลทั่วไปเข้ามาเดินเยี่ยมชม ปั่นจักรยาน หรือวิ่งออกกำลังกายได้ นอกจากนี้สุสานบางแห่งยังมีการพัฒนาไปในรูปแบบสวนสาธารณะโดยตรง มีการปลูกไม้ยืนต้นเพิ่มเติมเพื่อสร้างความร่มรื่น และติดตั้งเครื่องออกกำลังกายภายในพื้นที่ ได้แก่ สุสานแต่จีว ใน ค.ศ. 1996 สุสานพระยาสุนทรานุรักษ์ (ณ สงขลา) ในชุมชนเขารูปช้าง อำเภอเมืองสงขลา ในช่วง ค.ศ. 2011 สุสานบ้านพรุ อำเภอหาดใหญ่ ในปี ค.ศ. 2015
2. **สุสานจีนเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้** : บทบาทใหม่ของสุสานในการเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต (living museum) เป็นการสะท้อนแนวคิดที่มองสุสานเป็นตัวแทน ตัวอย่าง ต้นแบบหรือเป็นพื้นที่ที่คนทั่วไปสามารถใช้เป็นสถานที่เรียนรู้ในองค์ความรู้อันหลากหลาย เช่น ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี แนวคิดคตินิยม เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ บุคคลสำคัญ และนำจุดเด่นเหล่านี้มาถ่ายทอดบอกเล่าผ่านการท่องเที่ยวเยี่ยมชม และทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น สุสานกวางตุ้ง และสุสานฮกเกี้ยน ได้ปรับปรุงพื้นที่เป็นอุทยานมรดกสุสานกวางตุ้ง กัวลาลัมเปอร์ (KL Kwong

Tong Cemetery Heritage Park; KT Heritage Park) อย่างสมบูรณ์ใน ค.ศ. 2007 ปัจจุบันสุสานแห่งนี้นอกจากการเป็นพื้นที่สาธารณะแก่กรุงกัวลาลัมเปอร์แล้ว ยังใช้ประโยชน์จากองค์ประกอบทางกายภาพภายในพื้นที่เพื่อการเป็นตัวอย่างในการเรียนรู้ เช่น หลุมฝังศพภายในพื้นที่ อนุสรณ์สถานสงครามโลกครั้งที่ 2 อาคารแสดงพิพิธภัณฑ์ ที่เปลี่ยนแปลงมาจากอาคารส่วนกลางของสุสาน เช่นเดียวกับสุสานจีนมะนิลา ที่เปิดให้บุคคลทั่วไปสามารถเข้ามาศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมที่มีความพิเศษเฉพาะตัวของชาวจีนฟิลิปปินส์ โดยมีมัคคุเทศก์ท้องถิ่นคอยให้บริการแก่นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม

3. **สุสานจีนที่โดดเด่นถูกยกย่องขึ้นเป็นมรดกของชุมชนและของโลก** : บทบาทใหม่ของสุสานในการเป็นมรดกทางวัฒนธรรม (cultural heritage) ที่มีคุณค่าในหลายมิติ ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม สังคม วิชาการ และสุนทรียภาพ จนได้รับการปกป้องรักษาในฐานะเป็นมรดกของชุมชน เช่น สุสานจีนชุมชนโรงภาษีเก่า ในจังหวัดปัตตานี สุสานบางแห่งยังถูกจัดเป็นโบราณสถาน เช่น สุสาน ณ สงขลา และ สุสาน ณ ระนอง ซึ่งเป็นสมบัติของตระกูลผู้ปกครองท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติโดยกรมศิลปากร ใน ค.ศ. 1935 และ ค.ศ. 2004 ตามลำดับกรณีสุสานบุกิตบราวน์ ด้วยความพยายามจากภาคประชาสังคมและองค์การส่วนท้องถิ่นที่เข้ามาช่วยในการอนุรักษ์พื้นที่ตั้งแต่ ค.ศ. 2011 ทำให้ได้รับการบรรจุเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าในรายชื่อแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการอนุรักษ์ (World Monuments Watch List) ของกองทุนการอนุรักษ์โบราณสถานโลก (World Monuments Fund) ใน ค.ศ. 2014 (Singapore Society Heritage, 2017) สำหรับบุกิตโชเนา ได้รับการขึ้นทะเบียนรวมอยู่ในพื้นที่มรดกโลกเมืองมะละกาในปี ค.ศ. 2008 โดยองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ

สรุป

จากผลการศึกษาเรื่องพัฒนาการของสุสานจีนตลอด 400 ปีที่ผ่านมา ชี้ให้เห็นว่าสุสานจีนเป็นมรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เกิดจากปรัชญา ค่านิยม ความเชื่อ และแนวคิดทางศาสนาของชาวจีนที่ยึดถือร่วมกันมาเป็นเวลานาน ถึงแม้จะย้ายไปตั้งหลักแหล่งในที่ใหม่ก็ยังได้กระทำต่อสภาพแวดล้อมภูมิประเทศด้วยวิถีประเพณีดั้งเดิมของตน แม้กระนั้นยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่มีผลกับสุสานจีนของชาวจีนโพ้นทะเล ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าสิ่งที่มีผลต่อการสร้างและการปฏิบัติต่อสุสานจีนเกิดจาก 3 ปัจจัย ได้แก่ (1) ด้านการใช้สอย (2) ด้านปรัชญาและค่านิยม และ (3) ด้านเศรษฐกิจสังคม ปัจจัยหลักที่กล่าวมานี้ส่งผลต่อ (1) กายภาพของสุสาน และ (2) บทบาทหน้าที่ของสุสาน ซึ่งเกิดเป็นพัฒนาการของสุสานจีนโพ้นทะเลที่มีรายละเอียดต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย

การศึกษาชี้ให้เห็นแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นกับสุสานจีนทั้งด้านกายภาพและบทบาทในอนาคต คือ (1) สุสานจีนยังคงบทบาทหน้าที่เดิมเรื่องการใช้สอยคือเป็นที่เก็บรักษาร่างหรืออัฐิของผู้ล่วงลับ และคงรักษากายภาพที่เกิดขึ้นตามหลักปรัชญาค่านิยมเดิมของการสร้างสุสานไว้เป็นอย่างดี สุสานเหล่านี้ถูกใช้งานตามประเพณีและดูแลรักษาอย่างสม่ำเสมอ ส่วนสุสานใหม่จะถูกสร้างตามคติความเชื่อที่ยังคงยึดมั่นสืบต่อจากรุ่นสู่รุ่น (2) สุสานจีนบางแห่งมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพอันเกิดจากปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจและข้อจำกัดด้านพื้นที่ เช่น การเปลี่ยนรูปแบบจากฝังเป็นการบรรจุอัฐิทางตั้ง (3) สุสานจีนบางแห่งมีบทบาทหน้าที่ที่เปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการและการใช้สอยสมัยใหม่เชิงสาธารณณะที่เพิ่มเข้ามา ทั้งการเป็นสวนสาธารณะ เป็นแหล่งเรียนรู้หรือพิพิธภัณฑ์มีชีวิต และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนของชาติพันธุ์ หรือของมนุษยชาติ และ (4) สุสานจีนเก่ามีความเสี่ยงที่จะถูกยกเลิกหรือถอน อันเนื่องมาจากข้อจำกัดด้านที่ตั้ง สังคมและเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

บรรณานุกรม

- กระทรวงวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และ มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์. (2549). *แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- เกรียงไกร บุญธกานนท์. (2531). *สุสาน (ฮวงซุ้ย) สำคัญอย่างไร*. สืบค้นเมื่อ 1 มีนาคม 2565, จาก <http://www.fengshuitown.com/fengshui/fengshui-tip-book51-graveyard.htm>
- นที ศรีตานี. (2534). *ที่ระลึกงานสมโภช เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว: ศาลเจ้าเล่งจูเกียง ปัตตานี*. แปลโดย เคี่ยม สังสิทธิเสถียร. ยะลา: ยะลาการพิมพ์.
- นภัสวรรณ สุภาทิพย์, บุญรอด บุญเกิด และ บุญเลิศ ยองเท็ชร. (2559). พิธีกรรมศพของคนไทยเชื้อสายจีนในจังหวัดชลบุรี. *วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย*, 8(1), 323 - 40. สืบค้นจาก <http://www.polsci-law.buu.ac.th/journal/document/8-1/10.pdf>
- ประสิทธิ์ เงินชัย. (2557). การดำรงอยู่และบทบาทของวัฒนธรรมจีนในภาคตะวันออก. *วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย*, 6(2), 63-75. สืบค้นจาก <http://www.polsci-law.buu.ac.th/journal/document/6-2/2.pdf>
- ปรารถนา โกเมน. (2533). *สมาคมชาวจีนในกรุงเทพฯ ค.ศ. 2440-2488*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- ปรีวัฒน์ จันทร. (2548). *การสำรวจทางทะเลของเจิ้งเหอ; 30 ปี ความสัมพันธ์ไทย-จีน 600 ปี ซำปอกง/เจิ้งเหอกับ อยุธาและอุซาคเนย์, หอประชุมกองทัพเรือ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย บริษัท โตโยต้ามอเตอร์ ประเทศไทย จำกัด-มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- เปรมมา สัตยาวิฑูมิพงศ์. (2546). *แรงงานรับจ้างชาวจีนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2425-2492*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- พรพรรณ จันทร์โรนันทน์. (2550). *ชาวจีนในไทยมาจากไหน เปิดประวัติการอพยพยุคแรกเริ่ม ถึงการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม*. สืบค้นเมื่อ 8 ธันวาคม 2564, จาก https://www.silpa-mag.com/songwad-century/article_26173
- ไพโรธ เลิศพิริยกุลม. (2547). “ฮวงจุ้ย” ความเชื่อถือและปฏิบัติที่สืบต่ออย่างน่าพิศวง. สืบค้นเมื่อ 7 ธันวาคม 2564, จาก <https://thaifolk.com/doc/literate/hungjui/hungjui1.htm>
- วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. (2562, 23 พฤษภาคม). *เมืองจีนทบูรเก่า*. สืบค้นเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2565, จาก <https://suanlek.klek.wordpress.com/2019/05/23/old-chantaboon/>
- ศศิภา พูลบุลย์. (2556). *ระบบวิเคราะห์แบบร่างสถาปัตยกรรมภายในตามหลักฮวงจุ้ย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
- ศุภกาญจน์ สุจริต. (2559). *คติความเชื่อและรูปแบบเทพเจ้า “ปุ่นเก้าก่ง” ของชาวจีนโพ้นทะเลในสมัยรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
- Akpedonu, Erik. (2016, October 15). The Manila Chinese cemetery: A repository of Tsinoy culture and identity. *Archipel*, 92, 111-53. Retrieved from <https://doi.org/10.4000/archipel.288>
- Cheng Hoon Teng Temple. [n.d.]. *History of the temple*. Retrieved December 6, 2021, from <http://chenghoontengtemple.com/en/history/history>
- Dian, Zhang. (2004). *Land for the dead: Locating urban cemeteries, case study Guilin*. (Master's thesis, ITC Enschede).
- Groot, Jan Jakob Maria. (1897). *The religious system of China: Its ancient forms, evolution, history and present aspect, manners, customs and social institutions connected therewith Vol. 3: Dutch colonial government*. Retrieved from <https://archive.org/details/religioussystemo03groot/page/n7/mode/2up>
- Han, Ke-Tsung. (2001, September 1). Traditional Chinese site selection-Feng Shui: An evolutionary/ecological perspective. *Journal of Cultural Geography*, 19, 75-96. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/08873630109478298>
- Loo, Yat Ming. (2013). *Architecture and urban form in Kuala Lumpur*. Farnham: Ashgate.
- marchoulston. (2017). *Bukit Cina Chinese Cemetery* [Photograph]. Retrieved November 30, 2017, from http://marchoulston.com/Malaysia_2017/BukitCina.html
- Poston, Dudley, & Wong, Juyin. (2016, July 1). The Chinese diaspora: The current distribution of the overseas Chinese population. *Chinese Journal of Sociology*, 2, 348-73. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/2057150X16655077>
- Raksaperdana, Ikrar, & Kurniawan, Kemas. (2021, May 1). Souw Beng Kong's tomb: Transformation of a green Chinese cemetery area to a present dense area. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 764, 012013. Retrieved from <https://doi.org/10.1088/1755-1315/764/1/012013>

Salmon, Claudine. (2016, October 15). From cemeteries to luxurious memorial parks: With special reference to Malaysia and Indonesia. *Archipel*, 92, 177-212. Retrieved from <https://doi.org/10.4000/archipel.320>

Singapore Society Heritage. (2017). *Bukit brown self-guided wayfinder trail*. Singapore: Singapore Heritage Society.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2003). *What Is intangible cultural heritage?* Paris: UNESCO. Retrieved from <https://ich.unesco.org/doc/src/01851-EN.pdf>

Wong Tze Ken, Danny. (2016). *Early Chinese presence in Malaysia as reflected by three cemeteries (17th-19th C.)*. *Archipel*, 92, 9-21. Retrieved from <https://doi.org/10.4000/archipel.280>

Wu, F., & Y. Zhao, Y. (1996). Thinking on cemetery culture. *Journal of Jiangnan University*, 13(5), 93-96.